

Ante Marušić:

IDEOLOGIJA, ZBILJA, ISTINA

Marko Marulić, Split, 1971.

Jedno značajno područje društvene znanosti — sociologija znanja, u nas je dotaknuta sa znanstvene razine tek u nekim člancima usprkos nedavno prevedenoj knjizi Karla Mannheima — Ideologija i utopija, (Beograd, Nolit, 1968.) koja je pionirsko djelo s tog područja.

Pojam ideologije je veoma značajan za društveni, a osobito politički život u tom smislu, što se kroz njega kao krajnji misaoni izričaj društvene i grupne svijesti prelamaju klasni, socijalni i nacionalni interesi i što njegova struktura utječe na oblikovanje društvene i političke organizacije. Bilo je stoga krajnje vrijeme da se i znanost pozabavi ideologijskom mišlju, tj. o- nom mišlju koja je uvjetovana ponašanjem određenih skupina ili klasnim položajem u društvu, da bi dohvatila njezine iracionalne korijene kako bi ljudskoj akciji dala jedan novi temelj. Bilo je već krajnje vrijeme da se s društvenog mišljenja skinu ono »mitološko«, »apsolutno« i prikaže u pravom svjetlu, tj. kao partikularnu misao i izraz neke grupe, sloja ili klase.

Razmišljanje o značenju ideologijskog u modernom vremenu a naročito u našem društvu, razmišljanje o doprinosu i problematiziranju onih kategorija što ih je razrađivao Karl Mannheim u svojim djelima, vodi nas nesumnjivo do različitih interpretacija društvene i političke misli te njihove geneze i strukture.

U ovoj da je tako nazovemo »ideologijskoj zbrci« dobila je naša znanstvena javnost knjigu Ante Marušića »Ideologija, zbilja, istina« koji nam sociologiju znanja, njezin nastanak i bit, njezin predmet i ciljeve interpretira i sistematski prezentira, koji nam, nadalje, na tim pretpostavkama pruža, kroz imanentnu analizu Mannheimova djela s marksističkih pozicija, uvid u srž sociologije znanja i Mannheimove koncepcije. Marušić postupa ovako jer je uvjeren da treba ići »s Marxove pozicije kao teorijski razvijenije pozicije«. (s. 15)

Interpretaciju Mannheimove filozofijske i sociologijske orijentacije neophodno je izvesti iz više razloga. Kao prvo, Mannheim svoju teorijsku jezgru eklektički uspješno povezuje iz diferenciranih filozofijsko-sociologijskih modela: filozofije života, fenomenologije, historizma, formalizma, marksizma itd; zatim, on svoja razmatranja iznosi problemski i esejistički, ne ula-

zeći u detaljnu analizu pojmova i kategorija; najzad, Mannheim je bio svjestan da su mnoga njegova rješenja u pitanju, što od interpreta iziskuje čak izvjesno preinačivanje postavljanja problema. To sve otežava kritičku analizu Mannheimove sociologije znanja, pa se čini nužnim prethodno izvesti serioznu interpretaciju u kojoj bi se sustavno povezali pojmovi i problemi, i u kojoj bi se jasne kategorije razlučile od nejasnih.

U svojoj interpretaciji Mannheimova djela, autor knjige Ideologija, zbilja, istina ne dijeli mišljenje francuskog sociologa R. Arona niti H. Plessnera da je marksizam izvršio glavni utjecaj na Mannheim. Prema njihovoj zamisli Mannheim bi bio »buržoaski marksist«, što bi značilo integraciju marksizma s građanskom mišlju. Autor drži neuvjerljivim mišljenja njemačkih sociologa H. J. Liebera i H. O. Zieglera da je Mannheim u biti nastavljač njemačke historističke škole. Autorovo je mišljenje da su »filozofija života i historizam i njihovo povezivanje s marksizmom odlučujuće utjecali na oblikovanje Mannheimove teorijske pozicije«. (s. 22), što, po našem shvaćanju, nema značenje podjednakog uvažavanja historizma i marksizma, nego prihvaćanje historizma kao temeljnog modela (i nazora na svijet) u kojemu je pretpostavljena teza kako nijedna spoznaja ili vrijednosni sistem nemaju apsolutno važenje, jer im je podrijetlo u iracionalnim volitivnim htijenjima ili u nečemu što leži u području nesvjesnoga. Ukoliko pak Mannheim prihvaća neke Marxove teze, na pr. o društvenoj uvjetovanosti mišljenja, on ih prestrukturira prema modelu filozofije života i historizma; primjerice, gospodarstvo proglašava kao nešto »prije duhovno nego materijalno« a mišljenje kao »duhovno u nadgradnji«.

Čini se od značaja ukazati na bitne odrednice sociologije znanja, kako je to izveo Marušić slijedeći Ideologiju i utopiju, koje možemo skicirati kao empiričko-deskriptivnu analizu funkcionalne sprege nastale između načina mišljenja neke skupine i sloja i položaja kojeg ta skupina ili sloj zauzimaju u društvu, te kao teorijsko izvođenje konsekvencija za validnost spoznaja nastalih iz ove sprege. Za razliku od ove »neutralne« funkcionalne analize sociologije znanja, teorija o ideologiji, koju je marksizam uvelike razvio, ima svrhu u demaskiranju svjesnih i nesvjesnih obmana klasnih i političkih neprijatelja i konačno njihovu neutralizaciju i skidanje s političke pozornice. U marksizmu se ideologija javlja, rekao bi Mannheim, najčešće u svojem partikularnom (psihologijskom, posebnom) obliku, gdje je ideologija sredstvo političke borbe. Naspram ovog aktivističko-političkog poimanja, sociologija znanja ima za predmet totalni pojam ideologije, gdje se ne uzima u obzir namjerno iskrivljavanje stvarnosti, niti ima političku konotaciju, već se ustanovljuje korelacija između društvene svijesti i egzistencijalnog položaja neke skupine ili klase u društvu pa čak i cijele epohe.

Totalni pojam ideologije nas vodi neposredno u čvrno mjesto sociologije znanja, zapravo u prevladavanje apsolutnosti nekih ideologija (specijalni oblik totalnog pojma ideologije) i tvrdnju o relativnosti svih ideologija, što u Mannheimovu kontekstu glasi: »mišljenje svih partija je u svim epohama ideologijskog karaktera.« (s. 43) Tako smo dospjeli, drži Marušić, do općeg oblika totalnog pojma ideologije koji ima svoj smisao tek u oporbi naspram marksizma. Marksizam je dakle, prema ovim premisama, ideologijsko mišljenje, što znači partikularan i relativan s obzirom na totalitet, budući mu je podrijetlo u jednom dijelu društvene cjeline, u proletarijatu.

Prije izlaganja Marušičeve kritike na ove rezultate napose političke, osvrnimo se na još neka pitanja iz same sociologije znanja.

Centralno mjesto Marušičeve knjige razrađuje egzistencijalnu i društvenu uvjetovanost znanja, u tom smislu što na temelju Mannheimova razglabanja želi argumentima opravdati ovu hipotetičnu uvjetovanost. U okvir ove uvjetovanosti spadaju svi oni egzistencijalni činioци koji djeluju ne samo na razvitak ideja, već i na njihovo oblikovanje i sadržaj pa i na same »perspektive« mišljenja. Izdvojimo poneke primjere, koje nam Marušić priopćuje slijedeći Mannheim, u kojima se može naći potvrda teze o društvenoj uvjetovanosti svijesti. 1) Pojam slobode ima, napr. različit smisao u koncepcijama konzervativaca i liberala. Kod prvih ona znači pravo da svaki stalež živi shodno naslijeđenim privilegijama, a kod drugih znači ukidanje tih privilegija, koji su temelj društvene strukture prvima. 2) U konzervativnim teorijama se češće javljaju morfološke kategorije, koje sintetički i cjelovito obuhvaćaju pojave, dok liberalni i lijevi pokreti uporabljaju analitički pristup. Ovaj, razbija cjelinu na dijelove, od kojih, se ovisno o odnosima, mogu dobiti nove i nove cjeline. Za ilustraciju teze Marušić navodi još nekoliko primjera, no držimo da se i iz rečenoga uočava čvrsta korelacija između ideologija i grupa. Da bi dobili cjelovitu sliku o ovoj korelaciji, korisno je upoznavanje s utopijskim oblicima mišljenja i njihovim nosiocima, i općenito s utopijom kao misaonim izrazom neophodnosti izmjene društvenog porredka. Nedostatak prostora nas priječi u opširnijem prikazu potonjega.

Vratimo se na jedno problematično mjesto u Mannheimovu opusu, i na autorovo tumačenje. Svako diferencirano društvo, a to su moderna društva, ima u sebi više misaonih stajališta, postoje vladajuće teorije, učenja koja traže revoluciju, neka samo veću strukturalnu diferencijaciju itd. Da bi se sociologija znanja razlikovala od teorije o ideologiji, Mannheim preporuča da se umjesto riječi ideologija upotrebljava u društvenoj znanosti riječ »struktura aspekata« ili »perspektive«, pod čime želi u neku ruku, ali ne posve, dati vrijednosno neutralno određenje pojmu ideologije. Da li je on zbog toga pristalica pozitivizma ili neopozitivizma? Marušić kaže da postoje i takve interpretacije (na pr. kod M. Horkheimera), međutim one se ne mogu potpuno uklopiti u cjelokupnu Mannheimovu poziciju a čak postoje i mjesta u Mannheimovu djelu gdje se izričito tvrdi kako je potrebno da vrijednosno neutralni pojam ideologije pređe u pojam koji vrednuje. (s. 47) Autor nadalje pripominje da u vrijednosnoj neutralizaciji Mannheimova pojma ideologije postoji angažirani stav ne samo u sukobu s klasičnom teorijom ideologije, već prvenstveno u potvrđivanju vlastitog pogleda na društvo i povijest, dakle, kroz potvrđivanje historističkog nazora na svijet.

Mannheim je, prema autorovu mišljenju, mnoge probleme u svezi s ideologijom dobro uočio, osobito društvenu uvjetovanost mišljenja i konsekvencije iz toga za samo mišljenje pa i za politički i društveni život kao takav. On je, nadalje, kroz relacionističko povezivanje društvenih slojeva i znanja pokušao izmaći općem relativiranju društvenog znanja. Pri ovom su se javila dva pitanja. 1) Kako stvoriti opću sintezu u ovako rascjepkanom svijetu stajališta i tako doći do objektivne validnosti društvene spoznaje. 2) Tko bi bio nosilac ove sinteze mišljenja.

Odgovor na prvo pitanje Mannheim pokušava u svom opusu dati na različite načine, veli Marušić. Jedanput se »suglasnost javlja kao kriterij objek-

tivnosti« (s. 81) što znači da se utvrđuje zajednički nazivnik različitih stajališta i uvida. Kako ovaj put ne pruža sigurnost o validnosti spoznaje, Mannheim će poznije prihvatiti formalističku metodu u sociologiji i tako, smatra Marušić, implicite svoju osnovnu tezu opovrći ili može se također reći, ostaviti je, zaobilazeći, neriješenom.

Odgovor na drugi upit je u slijedećem: nosilac dinamičke sinteze je slobodno lebdeća inteligencija kao besklasan sloj, a u isto vrijeme podrijetlom iz svih slojeva: buržoazije, rentijera, radništva, seljaštva itd. pa mogu osigurati povezivanje u dinamičku sintezu ideologije sviju slojeva. Marušić primjećuje da je ovdje slaba točka u Mannheimovu djelu, budući da se teorija »slobodno lebdeće inteligencije« suprotstavlja osnovnoj pretpostavci sociologije znanja o determiniranosti znanja i »dovodi u pitanje svaki pokušaj utemeljenja sociologije znanja koju je želio i jedino mogao utemeljiti na toj tezi.« (s. 144)

Marušićeva razložba sociologije znanja ostala bi krnja bez uvida u moguće političke konsekvencije koje slijede iz Mannheimova djela. 1) Sociologija znanja pruža jasniju spoznaju divergentnih socijalnih interesa, pozicija, pogleda itd. i daje solidan temelj za proširenje horizonta te za konkretnu političku akciju. Kolektivno nesvjesno, a to znači i njihove nosioce: masovne, klasne, nacionalne pokrete, može se uz pomoć ovog proširenja vidika bolje pojmiti i kontrolirati, može se u krajnjoj liniji prići postupnom istiskivanju nesvjesnih poriva u društvu. 2) Ona pruža nadalje ostvarenje racionalnog društva u kojem bi i buržoazija bila potisnuta time da se ukloni konkurencija i klasna borba kao novo područje iracionalnoga. Postojanje klasnog sukoba je nužno u svakom društvu, tvrdi Mannheim za razliku od Marxa, no taj sukob bi u modernom društvu trebao biti uravnotežen u danom građanskom poretku. Objek konsekvencije se temelje, prema Marušiću, na tome da »Mannheimovo suprotstavljanje i buržoaziji i marksizmu i njegovo nastojanje za društvenim promjenama predstavlja ustvari apel za stabilnost postojećeg građanskog društva.« (s. 144)

Nakon dužeg bavljenja Marušićevom knjigom, u kojoj on izvodi jednu prihvatljivu interpretaciju Mannheimova djela, postaje nam sve očitijim strogo znanstveni pristup sa marksističke pozicije jednom djelu i jednoj sociologijskoj disciplini, istina nedorečenoj, ali veoma značajnoj za suvremenost. U tom smislu Marušićevu knjigu treba pozdraviti, kao početak jednog znanstvenog istraživanja, koje će nam pripomoći da »mnogostrukost stilova mišljenja«, pogleda, stajališta, ocjena itd. povežemo s njihovim nosiocima, klasnim i političkim i tako bolje upoznamo funkcioniranje društvene svijesti.

Zvonko Lerotić